

İLAHİYAT FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN TÜRK DİN MÛSİKİSİ ALANINDA DERSE GİREN KADIN ÖĞRETİM ELEMANLARI HAKKINDAKİ TUTUMLARI (Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği)¹

Sema Dinç

Öğr. Gör., Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk Din Mûsikîsi Anabilim Dalı
Lec., Hitit University, Divinity Faculty, Department of Turkish Religious Music

Çorum, Turkey

semadinc@hitit.edu.tr

orcid.org/0000-0003-4945-644X

Öz

Çalışmamızda, İlahiyat Fakülteleri'nde Türk Din Mûsikîsi alanında derse giren kadın öğretim elemanlarının öğrencilerin nezdinde dersin seçilmesi cihetindeki rolü başta olmak üzere, bu dersin kadın veya erkek öğretim elemanı tarafından veriliyor olması ile ilgili görüşleri, kadın öğretim elemanının İlahiyat Fakültesi mezunu olup olmamasının Türk Din Mûsikîsi dersinin seçilmesindeki etkisi gibi birtakım konu başlıkları ele alınacaktır. Bu alanda çalışan kadın öğretim elemanı sayısının ülkemizdeki tüm İlahiyat ve İslâmî İlimler Fakülteleri'nde 5 kişiden ibaret olması ve bu öğretim elemanlarından yalnızca 3'ünün derse girebilecek unvana sahip olması, bu çalışmayı yapmamızda önemli bir etken olmuştur. Bu araştırmada, Türk Din Mûsikî Anabilim Dalı'nda bir kadın ve bir erkek öğretim elemanının bulunduğu Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ndeki belli sayıda öğrenci üzerinde bir anket çalışması yapılmış ve bunun sonuçları çalışmamızın konu başlıkları bağlamında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Din Mûsikîsi, İlahiyat Fakültesi, Kadın Öğretim Elemanları, Dinî Mûsikî Eğitmenliği, Nitel Anket Çalışması.

The Attitudes of Theology Faculty Students on the Female Academic Staff Lecturing on Turkish Religious Music

Abstract

In this paper, whether the Religious Music courses given by female academicians has an effect on course selection of students, opinions of students on classes thought by female and/or male academicians, and possible influence of whether Religious Music academicians are graduates of a Faculty of Theology or not on the course selection of students are going to be analysed. The main factor that encouraged us to conduct this study is the fact that the number of female academicians working in this field at Theology and Islamic Sciences Faculties are five, and only three of them have the responsibility of teaching classes. In this paper, a questionnaire will be performed with some students of Hitit University that employ one female and one male academician in the Turkish Religious Music Department and responses to the questionnaire will be analysed.

¹ 4-5 Mayıs 2018 tarihinde Karabük Üniversitesi'nde düzenlenmiş olan II. Türk Din Mûsikîsi Anabilim Dalı Koordinasyon toplantısında sözlü bildiri olarak sunulan metnin genişletilmiş hâlidir.

Keywords: Turkish Religious Music, Faculty of Theology, Female Academicians, Teaching of Religious Music, Qualitative Survey Research.

GİRİŞ

Türkiye’de İlahiyat Fakülteleri’nin kuruluşundan bu yana Türk Din Mûsikîsi Dersleri, ilk olarak Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde, 1968-1969 öğretim yılında Türk İslâm Sanatları kürsüsüne bağlı olarak işlenmiştir. 1973 yılında bağımsız bir anabilim dalı olarak Türk Din Mûsikîsi dersleri verilmeye başlanmıştır. Sonraki yıllarda ise Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi başta olmak üzere kuruluş yılı itibariyle köklü sayılabilecek diğer üniversitelerin ilahiyat fakültelerinde gerek anabilim dalı olarak gerekse İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü’ne bağlı olarak Türk Din Mûsikîsi alanında dersler verilmeye devam etmiştir.

Türk Din Mûsikîsi dersi İlahiyat Fakültesi müfredatları gereği bazen seçmeli ders, bazen de zorunlu ders olmuştur. Bu sebeple ilahiyat fakültesi mezunlarının bir kısmı zorunlu ders olması vesilesiyle bu alanla tanışabilmişken diğerleri seçmeli ders olması hasebiyle alana uzak kalabilmişlerdir. Özel ilgisi ve yeteneği olan öğrenciler, Türk Din Mûsikîsi alanındaki seçmeli derslerden istifade etmiş fakat derse ilgisi olmayan ya da kredi sorunu dolayısıyla dersi alamayan birçok öğrencinin bu alanı tanımadan mezun oldukları gözlenmiştir.

İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin mezun olduklarında seçeceği meslekler bazında düşünüldüğünde, gerek Diyanet İşleri Başkanlığı çatısı altında imam-hatiplik, müezzin-kayyımluk, vaizlik-vaizelik, Kur’an kursu öğreticiliği, müftülük gibi kadrolarda çalışacak olmaları, gerekse Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı meslek dersleri öğretmenliği ve din kültürü ahlâk bilgisi öğretmenliği görevleri sebebiyle sosyal yaşamda aktif vazife yapacak olmalarından dolayı bu öğrencilerin Câmî Mûsikîsi ve Tekke Mûsikîsi formlarının her birinden istifade etmesi gereği önem arz etmektedir.² Bununla beraber İmam-Hatip ve Müezzin-Kayyım kadrolarında görev yapacak öğrenciler için Câmî Mûsikîsi formunu teorik ve pratik olarak

² Özkan Apaydın, “İmam-Hatip Liselerimde Görevli Müzik Öğretmenlerinin Dinî Mûsikî Dersine Karşı Yeterlilikleri”, Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 5, (2018): 3, Muhammet Sevinç, “İmam Hatip Liseleri Dinî Mûsikî Dersi Öğretim Programı Üzerine Bir Değerlendirme”, Geçmişten Günümüze Uluslararası Dinî Mûsikî Sempozyumu Bildiriler Kitabı (3-4 Kasım- Amasya): 519.

bilmek elzemdir.³ Toplumun, İlahiyat Fakültesi öğrencilerinden ve mezunlarından beklentilerini de göz önüne alırsak, tüm ilahiyat mezunlarının uygulama yapabilme hasletine sahip olamasa da teorik anlamda bu alanın ıstılahlarına ve temel bilgisine sahip olması beklenmektedir. Tüm bu sebepler bir araya getirildiğinde Türk Din Müsikîsi alanındaki derslerin özellikle son yıllarda bazı İlahiyat Fakültesi müfredatlarına zorunlu olarak konulması mezunların meslekî ihtiyaçlarının giderilebilmesi adına ortaya konmuş doğru bir uygulama olduğu söylenebilir.

Türk Din Müsikîsi alanı, yalnızca teoriye dayanan ilimler gibi olmayıp çoğu zaman icrâ gerektiren, pratik yönü kuvvetli ve etkili bir sanat alanıdır.⁴ Bu dersler, İlahiyat Fakülteleri kurulduğundan bu güne, İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü çatısı altındaki Türk Din Müsikîsi anabilim dalının mevcut öğretim elemanları tarafından verilmiştir. Ayrıca Türk Din Müsikîsi anabilim dalında öğretim elemanı bulunmaması sebebiyle farklı anabilim dalı öğretim elemanları tarafından da ders verme ihtiyacı karşılanabilmiştir. Bu durum, müfredatın işlenmesi ve uygulama alanının gerçekleştirilmesi noktasında bir takım yetmezliklere yol açmıştır. Günümüzde Türk Din Müsikîsi anabilim dallarının akademik olarak güçlendirilmesine çalışılmakta fakat bu alanda hâlihazırda Türkiye’de elli sekiz öğretim elemanı görev yapmaktadır. 12 Mayıs 2017 tarihi esas alınarak Prof. Dr. Safa YEPREM tarafından yapılan bir araştırmaya göre; İlahiyat Fakülteleri’nde Türk Din Müsikîsi anabilim dalında görev yapan öğretim elemanlarının, lisans mezuniyetlerinin dağılım tablosundaki verilere bakıldığında büyük çoğunluğunun İlahiyat Fakültesi mezunu olduğu görülmektedir.⁵ Bunun yanı sıra konservatuvar, ilahiyat fakültesi ve konservatuvar, güzel sanatlar fakültesi, eğitim fakültesi, sosyoloji gibi alanlarda lisansını tamamlayan akademisyenler de mevcuttur. Bu konuda tespit edilen bir diğer husus, Türk Din Müsikîsi alanında görev yapan

³ Hasan Timur, “Din Eğitimi ve Hizmetlerinin Yürütülmesinde Müezzinlik Kurumunun Statüsü ve Fonksiyonları”, *YECDER III. Ulusal Din Görevlileri Sempozyum Tebliğleri Bildiri Kitabı* (13 Mayıs 2012- İstanbul): 251.

⁴ Hasan Arslan, “Müzik Terapi Ve Dini Müzik (İlâhiyat Fakültesi Öğrencileri Üzerinde Sınırlı Bir Uygulama)”, *Hikmet Yurdu Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 16 (2015): 121-122.

⁵ M. Safa Yeprem, “İlahiyat Fakültelerinde Müzikal İşitme, Okuma Ve Yazma Çalışmaları”, *Geçmişten Günümüze Uluslararası Dinî Müsikî Sempozyumu Bildiri Kitabı (Amasya Ekim 03-04 2017)*, ed. Şuayip Özdemir, Ayşegül Gün, (Ankara: Kıbrıs Balkanlar Avrasya Türk Edebiyatları Kurumu, Aralık 2017): 400.

akademisyenlerin çoğunluğunun erkek olmasıdır. Mevcut durumda Türk Din Mûsikîsi alanında çalışan kadın öğretim elemanı sayısı bu çalışmanın yapıldığı tarih itibarıyla 5'tir. Bu öğretim elemanları içerisinde derse girebilecek kadro unvanına sahip kişi sayısı 3'tür.

Bahsedilen durum bazı ilahiyat fakültesi öğrencileri için sorun teşkil etmiş ve çeşitli olumsuz tepkilere yol açabilmiştir. Toplumun ve öğrencilerin bir kısmının "Mûsikî" ilmine İslâm Hukuku kaideleri açısından olumlu bakmamaları sonucu, bu ders ve dersi veren öğretim elemanları zaman zaman birtakım zorluklar ve problemlerle karşılaşmıştır. Mûsikî ve kadın sesinin haram olması gibi hükümlerin varlığı sebebiyle⁶ bu dersi veren kadın öğretim elemanları, erkek öğretim elemanlarına nispeten daha fazla tepkisel tutumlarla karşılaşmaktadır. Biz de bu tecrübî bilgiye dayanarak böyle bir araştırma yapmayı gerekli gördük. Bunun üzerine, ilk olarak Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencileri evreni bağlamında, nitel veri toplama tekniği ile araştırmamızı gerçekleştirerek, "kadın" Türk Din Mûsikîsi öğretim elemanlarının yaşadıkları problemlerin kaynağını tespit etmeye çalıştık. Bununla beraber, Türk Din Mûsikîsi alanındaki seçmeli dersler hakkında öğrenci tutumlarını da araştırmamız çerçevesine dâhil ettik. Aynı zamanda, probleme köken teşkil edebilecek İslâmî hükümler noktasında da öğrenci tutumlarının altında yatan nedenleri sorgulayarak İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin bu konuda bakış açılarını ve tercihlerini ortaya çıkarmaya çalıştık.

1. YÖNTEM

Araştırmanın bu bölümünde çalışma grubu, veri toplama araçları, verilerin toplanması ve verilerin analizine yer verilmektedir. Veri toplama araçları başlığında gerekli detaylarına değinileceği üzere, nitel veri toplama teknikleri kullanılan bu araştırmada, yarı yapılandırılmış görüşme tekniği tercih edilmiştir. Nitel araştırmaların temelinde amacı, ürünlerden ya da çıktılardan daha çok süreçtir. Dolayısıyla nitel araştırmalarda önemli olan anlamların ne ifade ettiği, Yarı yapılandırılmış görüşmeler, sahip olduğu belli düzeydeki standartlığı, esnekliği, yazmaya ve doldurmaya dayalı testler ve anketlerdeki sınırlılığı ortadan kaldırması sebebiyle, belirli bir

⁶ Mehmet Tıraşçı, "İslâm'da Mûsikî", *Türk Din Mûsikîsi* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2017), 15-17. Bayram Akdoğan, *Fıkıh Mezheplerine Göre Müzik Sanatı Müzik Âletleri Ve Müzisyenler* (Ankara: 2017): 78-97. Süleyman Uludağ, *İslâm Açısından Mûsikî ve Semâ'* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1999): 44-50.

konuda derinlemesine bilgi edinmeye yardımcı olması dolayısıyla araştırmacılar tarafından sıklıkla tercih edilmektedir.⁷

Yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinin araştırmacıya sunduğu en önemli kolaylık, görüşmenin önceden hazırlanmış görüşme protokolüne bağlı olarak sürdürülmesi nedeniyle daha sistematik ve karşılaştırılabilir bilgi sunmasıdır.⁸ Bu haliyle bahsi geçen görüşme tekniği eğitim bilimi çalışmalarına daha uygun bir araştırma biçimidir ve bu araştırmada öncelikli yöntem olarak tercih edilmiştir. Ayrıca bu çalışmada olgu bilim deseni kullanılmıştır. Farkında olduğumuz ancak derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışa sahip olmadığımız olgulara odaklanılması olgu bilim (fenemenoloji) deseni olarak adlandırılmaktadır.⁹

1. 1. Çalışma Grubu

Örnekleme seçimi eğitim bilim çalışmalarında en önemli adımlardan bir tanesidir. Bu çalışmada seçilen örnekleme ise, amaçsal örnekleme türlerinden maksimum çeşitlilik örneklemesidir. Maksimum çeşitlilik örneklemesindeki amaç, görece olarak küçük bir örnekleme oluşturmak ve bu örnekleme çalışılan probleme taraf olabilecek bireylerin çeşitliliğini maksimum derecede yansıtmaktır.¹⁰ Bu amaçla maksimum çeşitlilik, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ndeki her öğrenim düzeyinden sağlanmaya çalışılmıştır. Toplamda nitel çalışma yapılan öğrenci sayısı 42'dir. 1. Sınıf düzeyinde kadın ve erkek altışar öğrenci, 2. , 3. ve 4. sınıf düzeyinde kadın ve erkek beşer öğrenci ile çalışma grubu oluşturulmuştur. 1. sınıf düzeyinde altışar öğrenci seçilmesindeki farklılığın temel amacı, çalışmamızın içeriği itibarıyla bu sınıf düzeyinin daha önemli olmasıyla alakalıdır. Kadın öğretim elemanının Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde 2017-2018 Öğretim yılı güz dönemi itibarıyla Türk Din Müsikisi dersine girmeye başlaması itibarıyla bu öğretim elemanından ders alabilen öğrenci düzeyi 1.sınıflardır. Dolayısıyla bu düzeyde daha fazla sayıda öğrencinin örnekleme olarak alınması, çalışmamızın amaca hizmet etmesi bakımından önem arz etmektedir.

⁷ Abbas Türnüklü, "Eğitim Bilim Araştırmalarında Etkin Olarak Kullanılabilecek Nitel Araştırma Tekniği: Görüşme", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi* 24 (2000): 547.

⁸ Ali Yıldırım- Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, (Ankara: Seçkin Yayınları, 2008): 283.

⁹ Yıldırım- Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 72. Nail Yıldırım, "Okul Müdürlerinin Motivasyonları Üzerine Nitel Bir İnceleme", *AİBÜ Eğitim Fakültesi Dergisi* 11, (2011): 75.

¹⁰ Yıldırım- Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 108.

Tablo 1: Çalışma Grubunun Demografik Özellikleri

	YAŞ	CİNSİYET	SINIF DÜZEYİ	DOĞUM YERİ
K-1	21	Erkek	1. Sınıf	Ankara
K-2	22	Erkek	1. Sınıf	Çorum
K-3	21	Erkek	1. Sınıf	Çorum
K-4	23	Erkek	1. Sınıf	Amasya
K-5	21	Erkek	1. Sınıf	Çorum
K-6	20	Erkek	1. Sınıf	Gümüşhane
K-7	19	Kadın	1. Sınıf	Çorum
K-8	21	Kadın	1. Sınıf	Karaman
K-9	20	Kadın	1. Sınıf	Çorum
K-10	19	Kadın	1. Sınıf	Samsun
K-11	21	Kadın	1. Sınıf	Niğde
K-12	20	Kadın	1. Sınıf	Çorum
K-13	21	Erkek	2. Sınıf	Amasya
K-14	21	Erkek	2. Sınıf	Rize
K-15	21	Erkek	2. Sınıf	Çorum
K-16	21	Erkek	2. Sınıf	Kırşehir
K-17	20	Erkek	2. Sınıf	Antalya
K-18	21	Kadın	2. Sınıf	Çorum
K-19	21	Kadın	2. Sınıf	Ankara
K-20	22	Kadın	2. Sınıf	Samsun
K-21	20	Kadın	2. Sınıf	Ankara
K-22	20	Kadın	2. Sınıf	Tokat
K-23	21	Erkek	3. Sınıf	Sinop
K-24	21	Erkek	3. Sınıf	Kayseri
K-25	21	Erkek	3. Sınıf	Gaziantep
K-26	23	Erkek	3. Sınıf	Amasya
K-27	23	Erkek	3. Sınıf	Çorum
K-28	23	Kadın	3. Sınıf	Ankara
K-29	21	Kadın	3. Sınıf	Konya
K-30	22	Kadın	3. Sınıf	Kayseri
K-31	23	Kadın	3. Sınıf	Samsun
K-32	22	Kadın	3. Sınıf	Erzurum
K-33	23	Erkek	4. Sınıf	Şanlıurfa

K-34	24	Erkek	4. Sınıf	Kayseri
K-35	21	Erkek	4. Sınıf	Çorum
K-36	23	Erkek	4. Sınıf	Niğde
K-37	24	Erkek	4. Sınıf	Trabzon
K-38	40	Kadın	4. sınıf	Çorum
K-39	24	Kadın	4. sınıf	Tokat
K-40	34	Kadın	4. sınıf	Çorum
K-41	32	Kadın	4. sınıf	Çorum
K-42	25	Kadın	4. sınıf	Ankara

Tablo 2. Görüşme Yapılan Öğrencilerin Yaş Ortalamaları

Sınıf	Cinsiyet	Yaş Ortalaması
1. Sınıf	Kadınlar	20
1. Sınıf	Erkekler	21,3
2. Sınıf	Kadınlar	20,8
2.Sınıf	Erkekler	20,8
3.Sınıf	Kadınlar	21,8
3.Sınıf	Erkekler	22,2
4.Sınıf	Kadınlar	31
4.Sınıf	Erkekler	23

Görüşme yapılan öğrencilerin yaş ortalamalarındaki farklılık, sınıf düzeyinde ortaya çıkan birbirinden farklı verilerin dolaylı sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır. 4. Sınıf kadınlarının yaş ortalamasının diğer sınıf düzeylerine oranla yüksek olması, görüşme yapılan 3 öğrencinin Dikey Geçiş Sınavı sonucunda İlahiyat Fakültesi'nde okumaya hak kazanması dolayısıyladır. Bu durumun ortaya çıkan veri analizinde maksimum çeşitlilik ilkesine uygunluk bağlamında önemli katkı sunduğu görülmektedir.

1. 2. Veri Toplama Araçları

Araştırmamızda veri toplama aracı olarak nitel görüşme tekniklerinden yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır.¹¹ Bu formun içeriği, araştırmacının konusu bağlamında İlahiyat Fakültesi öğrencilerinden Türk

¹¹ Ali Balcı, *Sosyal Bilimlerde Araştırma: Yöntem, Teknik ve İlkeler* (Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2005): 35-38.

Din Mûsikîsi dersini alan öğrencilere uygun olarak tasarlanmıştır. Soruların muğlak olmaması ve tarafsız hazırlanması ilkelerinin dikkate alınmasının yanı sıra, öğrencinin İlahiyat alanına hâkimiyeti göz önüne alınarak sınıf farklılıkları bazında sorularda az sayıda kelime ve ya ifade değişikliklerine yer verilmiştir. Örneğin; Seçmeli Derslerle ilgili sorularda 1. ve 2. sınıf öğrencilerine varsayımsal sorular yöneltilirken 3. ve 4. sınıf öğrencilerine seçilen ders hakkında ve ya seçilebilecek dersler üzerinden uygun sorular yöneltilmiştir. Görüşme formunda yer alan bazı sorular şöyledir:

1. Hangi tür müzikleri dinlersiniz?
2. Dinlediğiniz sanatçının cinsiyeti sizin için önemli midir? Daha çok kadın sanatçı mı dinlersiniz veya erkek sanatçı mı dinlersiniz?
 - Bu seçiminizin dînî yaşantınızla bir ilgisi olduğunu düşünüyor musunuz?
3. 1. Sınıfta Türk Din Mûsikîsi dersini zorunlu olarak aldınız. Bu ders sizin için ne ifade etti?
 - Sizce İlahiyat Fakültesi öğrencileri için gerekli mi?
 - Bu dersin İlahiyat sahasına katkı sağladığını düşünüyor musunuz?
4. Türk Din Mûsikîsi Nazariyatı Dersine giren öğretim elemanının cinsiyeti sizin için bir şey ifade ediyor muydu?
5. Mûsikînin İslâm Hukuku'na göre hükmü hakkında ne düşünüyorsunuz?
6. Sizce mûsikîyi icrâ etme bakımından hükmü kadın ve erkek için değişiklik gösterir mi?
 - Gösterir ise neden?
 - Göstermez ise neden?
7. Seçmeli ders olarak Türk Din Mûsikîsi alanında herhangi bir ders aldınız mı?
 - 1. ve 2. Sınıf öğrencisi ise; ileriki yıllarda Dînî Mûsikî alanında ders almayı tercih eder misiniz?
 - Soruya "Evet" cevabı geldi ise;
 - Seçeceğiniz bu seçmeli dersin öğretim elemanının kadın olması ders seçiminizi etkiler mi? Hangi yönde etkiler?

Seçeceğiniz dersin karma eğitim şeklinde veriliyor olması dersi seçme konusundaki tutumunuzu hangi yönde etkiler?

- Soruya “Hayır” cevabı geldi ise;
Bu seçmeli dersi seçmeme nedeninizi öğrenebilir miyim?
İslâm Hukuku’na göre hükmü sebebiyle mi?
Sizin cinsiyetiniz ile bir ilgisi var mı?
İlginiz olmadığını mı düşünüyorsunuz?

Araştırmacı tarafından geliştirilen görüşme sorularının hazırlanmasında; soruların kolaylıkla anlaşılması ve çok boyutlu olmaması, yanıtlayıcıyı ses tonu, jest ve mimikler kullanılarak yönlendirici olmaması gibi ilkelere dikkat edilmiştir.¹² Hazırlanan görüşme formunun çalışmamızın amacına ne derece hizmet ettiği, soruların anlaşılabilirliği ve anketin uygulanabilirliğini kontrol etmek amacıyla Eğitim Bilimleri sahasında çalışan uzmanların görüşlerine başvurulmuştur. Uzmanların yönlendirme ve önerileri doğrultusunda nitel görüşme formu düzenlenmiş ve uygulanmıştır.

Uygulama esnasında görüşmelerin süresi uzun tutulmaya çalışılarak iç geçerlilik ilkesi sağlanmaya gayret edilmiş olmakla beraber, araştırma sonucunda bulgular ile iç tutarlılık ve soruların amaca uygunluğu test edilmiştir.¹³ Görüşme esnasında araştırmacı gerekli gördüğü anda ek sorular ve ayrıntılı bilgi almayı sağlayacak başka bilgiler de vermiştir. Bunun sonucunda görüşmeciden ayrıntılı bilgi talep etmiştir. Görüşme esnasında öğrencilerden gelen bazı önemli ve aktarılması elzem görülen yanıtlar, alıntılama yapılmak suretiyle çalışmaya eklenmiştir. Böylece araştırmanın inandırıcı olma özelliği desteklenmiştir. Araştırmamızın dış geçerliliği, yöntem ana başlığı altında; çalışma grubu, veri toplama araçları, verilerin analizi gibi alt başlıklarla açıklanarak sağlanmaya çalışılmıştır. Bunun yanında, araştırmanın ve görüşmelerin yapım süreçleri de detaylarıyla çalışmaya eklenmiştir.

Araştırmanın iç geçerliliği, görüşmecilerin verdiği yanıtlar esas alınarak tespit edilen bulguların araştırmacının yorum yapmadan doğrudan aktarım yapması suretiyle temin edilmiştir. Dış geçerliliğini korumak için ise, görüşmenin gerçekleştiği sosyal ortam, görüşme yapılan öğrencilerin

¹² Kürşat Yılmaz- Yahya Altınkurt, “Göreve Yeni Başlayan Özel Dershane Öğretmenlerinin Kurumlarındaki Çalışma Koşullarına İlişkin Görüşleri”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri* 11, (2011): 635-650.

¹³ Kasım Yıldırım, “Nitel Araştırmalarda Niteliği Artırma”, *İlköğretim Online* 9 (2010): 83.

tanımlanması gibi veriler aktarılmıştır. Ayrıca görüşmenin kayıtları, görüşme sürecinde alınan bilgiler de araştırmacı tarafından saklanmıştır.¹⁴

1. 3. Verilerin Toplanması

Verilerin elde edilmesine ilişkin hazırlanan görüşme formunun öğrenciye uygulanabilmesi için ve bu esnada kendilerini rahat ifade edebilmelerini sağlamak amacıyla İlahiyat Fakültesi'ndeki müzik odası seçilmiştir. Görüşme esnasında araştırmacı ve görüşmeci dışında kimse bulunmaması görüşmeyi daha güvenilir hale getirmiştir. Böylece görüşmecinin kendi düşüncelerini hiçbir faktörden etkilenmeksizin ifade etmesi sağlanmıştır.

Görüşme esnasında not tutma ve ses kayıt cihazı ile veri saklama teknikleri kullanılmıştır. Görüşmenin tarihi ve saati görüşmeciye bırakılmış olup randevu verdikleri vakitler içerisinde görüşme gerçekleştirilmiştir. Böylece görüşmecinin kendini hazır hissettiği bir anda görüşmenin yapılması sağlanmıştır.

Görüşme esnasında yapılan ses kayıtları mümkün olan en kısa sürede yazıya dökülmüştür. Tüm görüşmecilerden elde edilen kayıtlar toplamda 42 sayfada bir araya getirilmiştir. Yazıya dökülen bilgilerin doğruluğu bir başka uzman görüşüne başvurularak sağlanmıştır. Konu bağlamında incelenecek tüm problemlere uygun olarak elde edilen veriler işlenmiştir. Bulguların tespitinde zaman zaman direk alıntılara yer verilmek suretiyle konu bazlı yorumlar yapılmıştır.

1. 4. Verilerin Analizi

Araştırmamızda verilerinin çözümlenmesinde betimsel analiz ve içerik analiz teknikleri kullanılmıştır.¹⁵ Betimsel analiz; elde edilen verilerin daha önceden belirlenen problemlere göre özetlenip yorumlandığı, görüşülen bireylerin görüşlerini çarpıcı bir biçimde yansıtmak amacıyla sık sık doğrudan alıntılarının kullanıldığı ve elde edilen sonuçların neden sonuç ilişkileri çerçevesinde yorumlandığı analiz tekniğidir.¹⁶ Betimsel analiz tekniği üç etkinlik basamağı (verilerin azaltılması, verilerin sunumu, sonuç çıkarma ve doğrulama) çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.¹⁷ Verilerin

¹⁴Esen Altunay- Gülşin Oral- Münevver Yalçınkaya, "Eğitim Kurumlarında Mobbing Uygulamalarına İlişkin Nitel Bir Araştırma", *Sakarya University Journal of Education* 4/1 (2014): 66.

¹⁵ Murat Özdemir, "Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11 (2010): 335.

¹⁶ Yıldırım- Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 228.

¹⁷ Türnüklü, "Eğitim Bilim Araştırmalarında Etkin Olarak Kullanılabilecek Nitel Araştırma Tekniği: Görüşme", 553.

sunumunda, alıntı seçimi için çarpıcılık (farklı görüş), açıklayıcılık (probleme uygunluk), çeşitlilik ve uç örnekler ölçütleri dikkate alınmıştır.¹⁸

Kayıtların deşİfresi esnasında görüşüne başvurulmuş İlahiyat Fakültesi öğrencilerine birer kod numarası verilerek (K1,K2...) açıklamalar yapılmıştır. Bununla beraber katılımcıların demografik özelliklerini gösteren bir tablo oluşturulmuştur. Görüşme tekniği ile elde edilen veriler yüzde olarak gösterilerek sayısallaştırılmıştır. İfadelerdeki öğelerden benzer olanlar gruplara ayrılmış ve gruba uygun olarak konu başlığı (ana problem-alt problem) belirlenmiştir. Formlardan elde edilen veriler ilk olarak yazıya aktarılarak birkaç kez okunmuş ve buna yönelik kodlamalar oluşturulmuştur. Bu sürecin ardından kodlar bir araya getirilerek, araştırma bulgularının kapsamını oluşturacak problemler belirlenmek suretiyle betimsel ve içerik analizleri tespit edilmiştir.

Tablo 2. Verilerin Analizi Sonucu Ortaya Çıkan Ana Problemler ve Alt Problemler

1) Öğrencilerin İlahiyat Fakültesini Seçme Nedenleri Hakkındaki Görüşleri

2) Müziğe Karşı Duyulan Sevgi Hakkındaki Görüşler

2.1) Müziği Sevenlerin Dinledikleri Müzik Türleri Hakkındaki Görüşleri

2.2) Müziği Sevenlerin Dinledikleri Sanatçıların Cinsiyeti Hususunda Tercihleri Hakkındaki Görüşleri

2.3) Müziği Sevmeyenlerin, Sevmeme Nedenleri Hakkındaki Görüşleri

3) Türk Din MüsİKİSİ Dersi Hakkındaki Görüşler

3.1) Öğrencilerin Türk Din MüsİKİSİ Dersinden Beklentileri, Kazanımları Ve Ders Hakkındaki Tutumlarının Değişmesi Hakkındaki Görüşleri

3.2) Türk Din MüsİKİSİ Dersinin İlahiyat Fakültesi Öğrencilerine Gerekliliği Hakkındaki Görüşler

3.3) Türk Din MüsİKİSİ Dersinin İlahiyat Alanına Katkısı Hakkındaki Görüşler

4) 1. Sınıfta Zorunlu Olan Türk Din MüsİKİSİ Dersine Giren Öğretim Elemanının Cinsiyeti Hakkındaki Görüşler

4.1) Derslerine Giren Öğretim Elemanının Cinsiyeti Kadın Olan Öğrencilerin Görüşleri

¹⁸ Gülsen Ünver- Nilay T. Bümen- Makbule Başbay, "Ortaöğretim Alan Öğretmenliği Tezsiz Yüksek Lisans Derslerine Öğretim Elemanı Bakışı: Ege Üniversitesi Örneği", *Eğitim ve Bilim Dergisi* 155 (2010): 66.

4.2) Derslerine Giren Öğretim Elemanının Cinsiyeti Erkek Olan Öğrencilerin Görüşleri

5) Mûsikî Konusunun İslâm Hukuku'na Göre Hükmü Konusundaki Görüşler

6) Kadın Sesinin İslâm Hukuku'na Göre Hükmü Konusundaki Görüşler

6.1) Kadın Sesini Haram Kabul Eden Öğrencilerin Bu Konu Hakkındaki Görüşleri

6.2) Kadın Sesini Helal Kabul Eden Öğrencilerin Bu Konu Hakkındaki Görüşleri

6.3) Kadın Sesi Konusundaki Hüküm Konusunda Kararsız Olan Öğrencilerin Görüşleri

7) Türk Din Mûsikîsi Alanında Mevcut Olan Seçmeli Dersin Seçilmesi Konusundaki Görüşler

7.1) Kız Öğrencilerin Türk Din Mûsikîsi Alanında Mevcut Olan Seçmeli Derslerin Tercih Edilmesi Konusundaki Görüşleri

7.2) Erkek Öğrencilerin Türk Din Mûsikîsi Alanında Mevcut Olan Seçmeli Derslerin Tercih Edilmesi Konusundaki Görüşleri

8) Öğrencilerin Nitel Araştırma Formu Soruları Kapsamındaki Konularla İlgili Ek Görüşleri

2. BULGULAR

Bu çalışmada katılımcı olarak yer alan Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin kişisel bilgileri, gizlilik esasına dayanarak saklı tutulmuştur. Her bir öğrenciye katılımcı sıfatı doğrultusunda "K" harfi sembol olarak verilmiş ve "K1- K2- K3" gibi kodlar atanmak suretiyle numaralandırılmıştır. Çalışmamızın bu bölümünde görüşme formu sorularına verilen yanıtlar doğrultusunda gruplandırmalar yapılarak tespit edilen problemler ele alınacaktır. Bununla beraber bu ana problemlere ait alt problemleri oluşturan verilere yer verilecektir.

2. 1. Öğrencilerin İlahiyat Fakültesini Seçme Nedenleri Hakkındaki Görüşleri

Öğrencilerin, üniversite tercihlerini yaparken mevcut birçok etken ışığında üniversite ve bölüm seçtikleri bilinmektedir. İlahiyat Fakültesi öğrencileri de Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni tercih ederken birçok faktörü göz önüne almışlardır. Çalışmanın bu bölümünde öğrencilerin tercih nedenlerine yer verip memnuniyet durumları hakkındaki veriler paylaşılacaktır. Bu bulgular, çalışmamızın amacı doğrultusunda öğrencilerin

dînî yaşantılarındaki hassasiyetlerini yaşama noktasında bilinçli bir tercih yapıp yapmadıklarını ortaya koyarken buna bağlı olarak, herhangi bir sebeple yaptıkları üniversite tercihlerinden memnuniyet durumlarını ortaya koymuştur.

Öğrencilerin Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni tercih etme nedenleri şu şekilde sıralanabilir:

- İlahiyat Fakültesi'nin akademik kadrosunun kalitesi (K1, K2, K4, K11, K16, K18, K19, K20, K21, K24, K27, K28, K32, K35, K36, K37)
 - Öğrencinin memleketine yakınlığı (K3, K12, K15, K26, K32, K38, K40, K41)
 - Öğrencinin ailevî sorunlarına bağlı nedenler (K5, K6, K22, K23, K42)
 - Üniversiteye Yerleşme Puanının Yeterliliği (K7, K8, K9, K10, K13, K14, K17, K25, K29, K30, K31, K33, K39)
- (“K” kodlanmış öğrenci sembolü)

Yukarıdaki tercih nedenlerine bakıldığında İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin % 38'inin akademik kadroyu araştırdığı ve meslekî anlamda bilinçli bir seçim yaptığı görülürken, %19'unun memleketine yakınlığı, % 30,9'unun sınav puan zorunluluğu ve %11,9'unun da birtakım ailevî nedenlere bağlı olarak tercih yaptığı tespit edilmiştir. Bu tercihlerini bize aktaran, tercih nedenini akademik kadro olarak bildiren öğrencilerimizden biri bu tercihinin sebebini şu cümleyle ifade etmiştir: “ Bazı sapkın düşünceli hocaların yerlerine geçmek düşüncesiyle bu ilahiyat fakültesine bilinçli olarak geldim.” (K2) Akademik kadronun kalitesi tercihinin bildiren öğrencilerin yalnızca biri olumsuz kanaat bildirmiştir. Diğer öğrenciler kadronun yüksek kalitesinden dolayı tercih ettiklerini ifade etmişlerdir.

Tablo 3. Öğrencilerin Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden Memnuniyet Durumları

Sınıf Düzeyi	Memnun f	Yüzde	Memnun Değil- f	Yüzde	Kararsız f	Yüzde
1. Sınıf	7	%58	4	%33,3	1	%8,3
2. Sınıf	8	%80	2	%20	-	-
3. Sınıf	8	%80	2	%20	-	-
4. Sınıf	9	%90	1	%10	-	-
Toplam	32	%76,19	9	%21,42	1	%2,3

(f: Belirtilen fikirdeki kişi sayısı)

Tercihleri sonucu Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne yerleşen öğrencilerin memnuniyet durumlarına bakıldığında üniversiteye yeni başlayan 1.sınıf öğrencilerinin diğer sınıf düzeylerine oranla daha memnuniyetsiz oldukları ve bu durumu şu cümlelerle ifade ettikleri görülmektedir. *“Sünneti, peygamberi ve mucizeleri dinden çıkarmaya çalışıyorlar.”* (K4), *“Bazı hocalar farklı olma çabasıyla dini anlatıyorlar. Sahabeye dil uzatıyorlar.”* (K5), *“İlahiyat hocalarının pek çoğunda maneviyat bulamadım.”* (K6), *“Üniversitenin daha özgür bir ortam olduğunu düşünüyordum ama yanılmışım.”* (K12), *“Fakültemizde gereksiz bir baskı var, fikirlerimizi özgürce ifade edemiyoruz.”* (K32)

2. 2. Müziğe Karşı Duyulan Sevgi Hakkındaki Görüşler

Her insanda çocukluktan itibaren gelişen bir müziksel-ritmik zekâ söz konusudur. Doğum öncesinden itibaren başlayıp bebeklikte ve büyüme sürecinde özellikle okul öncesi çağda bu müziksel-ritmik zekâ gelişim gösterir. Bununla beraber ailenin özel ilgisi çocuğun bu zekâ türünün gelişimini desteklemektedir. Böyle bir süreçte gelişmeye devam eden insan, enstrümanlara, çeşitli seslere, müzik eserlerine ilgi göstermeye ve sevmeye başlar.¹⁹ Fakat bunun aksine çeşitli nedenlere bağlı olarak müziği sevmediğini söyleyenler de görülmektedir. Biz bu bölümde katılımcılarımızın müziğe olan sevgilerine, hangi tür müzikleri dinlediklerine ve dinledikleri sanatçıların cinsiyetinin dînî tercihleri ile alakasına dair verileri aktarmaya çalışacağız.

Eldeki verilere bakıldığında 42 kişi üzerinde yapılan araştırma sonucunda 41 katılımcının müziği sevdiği, yalnızca 1 kişinin müziği sevmediği tespitine ulaşılmıştır. Bu da gösteriyor ki evrenin % 97,6'sı müziği sevmekte, %2,3'ü müziği sevmemektedir.

2. 2. a. Müziği Sevenlerin Dinledikleri Müzik Türleri Hakkındaki Görüşleri

Bu alt başlığı oluşturma nedenimiz, dînî müziğe karşı duyulan ilginin İlahiyat Fakültesi öğrencileri arasındaki yaygınlık ölçeğini tespit etmektir. Bu tespit, asıl amacımız olan öğretim sürecinin tercihi için önem arz etmektedir. Diğer başlıklarda yer vereceğimiz bulgulara bakıldığında dînî müziğin tercih ediliyor olması, Türk Din Mûsikîsi dersinin seçimini ve öğretim elemanı tercihini etkilemektedir.

Tablo 4. Katılımcıların dinledikleri müzik türleri

¹⁹ Akdoğan, Bayram. “Çocuklarda erken dönemde müzik ve sanatsal yeteneklerin tespiti ve geliştirilmesi üzerine.” *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (2013): 10-11.

Dinlenen Müzik Türü	f	Yüzdesi
Kulağa Hoş Gelen Her Tür Müzik	9 (K1, K4, K14, K26, K29, K32, K34, K35, K39)	%21,4
Türk Halk Müziği	7 (K9, K13, K16, K17, K27, K33, K36)	%16,6
Türk Sanat Müziği	2 (K38, K40)	%4,7
Dînî Müzik	8 (K5, K6, K7, K10, K11, K21, K30, K31)	%19
Enstrümantal Müzik	3 (K2, K8, K25)	%7,1
Yabancı Müzik	1 (K18)	%2,3
Türk Müziği (Öğrencilerin bu ifadeyle kastettiği müzik türü, Türkçe olan tüm müzik türleridir.)	12 (K3, K12, K15, K19, K20, K22, K23, K24, K28, K37, K41, K42)	%28,5

(f: Belirtilen türü dinleyen kişi sayısı, “K” kodlanmış öğrenci sembolü)

Tabloda görüldüğü üzere “kulağa hoş gelen müzik” diye ifade edilen müzik türü dışında en çok dinlenen müzik türü “dînî müzik” tir. Katılımcıların bu tercihlerinin sebeplerine bakıldığında, genel olarak dînî hassasiyetlerinin bu seçimi etkilediği sonucuna varılmaktadır. Diğer müzik türlerini dinleyen öğrencilerin ifade ettiği diğer bir husus ise, dinlenen müziğin güftesi ile alakalıdır. Güftenin içeriğinde dînî olgulara zarar verecek ifadeler, ahlâkî olmayan ve şehvî duyguları harekete geçirecek bir içerik mevcut ise, o müzik katılımcıların tamamı tarafından kabul görmeyen bir müziktir ve dinlenilmesi sakınca içermektedir. Ayrıca yabancı müzik dinleyen kişi sayısının düşük olması da güfteyi anlamama kaygısı dolayısıyla ortaya çıkan bir sonuçtur.

2. 2. b. Müziği Sevenlerin Dinledikleri Sanatçıların Cinsiyeti Hususunda Tercihleri Hakkındaki Görüşleri

Katılımcıların 30’u dinledikleri müziği seslendiren sanatçının cinsiyetinin önemli olmadığını, 12’si ise dînî hassasiyetler dolayısıyla kadın sanatçı dinlemediklerini söylemişlerdir. Sanatçının kalitesi, kişinin zevkine uygun bir ses tonu ve seslendirme bu 30 katılımcı için öncelikli olarak önemsenmesi gerektiği belirtilen bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca güftesinde herhangi bir olumsuz ifade ve üst başlıkta saydığımız güfte ile alakalı sebepler olmadığı takdirde cinsiyet ayrımı yapılmadığı görülmektedir. Bir katılımcı, kadın sesini sevmemesi ve erkek okuyucuları

daha yetenekli bulması dolayısıyla erkek dinlediğini (K20-Kız) ifade ederken, diğer bir katılımcı özel olarak dinlediği kadın sanatçıların olduğunu (K34-Erkek) söylemektedir. Bir diğeri ise, “Söz konusu sanatsa cinsiyet fark etmez.” (K16-Erkek) diyebilmektedir.

Dînî hassasiyetleri dolayısıyla kadın dinlemeyen 12 kişinin içerisinde kız öğrenciler de mevcuttur. Bazı kız öğrenciler, “Kendi cinsim olduğu için ben dinliyorum ama erkek olsam kadın sesi dinlemezdim.” ifadelerini kullanmaktadır (K7, K30). Kadın sesi dinlemeyi dînî hassasiyetleri dolayısıyla tercih etmeyen bir erkek öğrenci ise, “Kadın sesinin dinlenmemesi gerektiğini düşünüyorum ama maalesef dinliyorum ve bu benim iç dünyamda bir çelişki yaşamama sebebiyet veriyor.” demektedir (K33).

2. 2. c. Müziği Sevmeyenlerin, Sevmeme Nedenleri Hakkındaki Görüşleri

Müziği sevmediğini dile getiren öğrenci sayısı 1’dir. Bu öğrenci 1.sınıf düzeyinde olup erkektir (K6). Müziği sevmeme nedeni fiziksel ya da biyolojik sebeplere bağlı olmaksızın tamamen dînî kaygılarla oluşan bir duygu olarak karşımıza çıkmaktadır. Müziği sevmemesinin sebeplerini kendisi şöyle ifade etmektedir: “Eğer bir müzik türü dinleyeceksem bu ancak ‘Dînî Müzik’ olur. Bunun dışında Kur’ân’ı Kerîm dışında hiçbir şey dinlemem. Bunun sebebi de müziğin ve kadın sesinin haram olmasıdır. Edebe riâyet etmek gerekir.” Görüldüğü üzere K6 kendisini, “müziğin ve kadın sesinin İslâmî hükümlerine uymak zorunda hissetmesi” sebebiyle müzik dinlemeyi sevmediğini söylemektedir.

2. 3. Türk Din Mûsikîsi Dersi Hakkındaki Görüşler

Bu ana problem altında işlenecek alt başlıklar; öğrencilerin Türk Din Mûsikîsi Dersinden beklentileri, kazanımları ve ders hakkında önceki tutum ve yargılarının dersi aldıktan sonra değişmesi hakkındaki görüşleri ve bu dersin İlahiyat Fakültesi öğrencilerine ve bu sahaya gerekliliği konularıdır. Öğrencilerin bu ana başlığı içeren sorulara karşı verdikleri yanıtlar, Türk Din Mûsikîsi dersinin gerekliliği, işleniş metotları, müfredat eksiklikleri gibi bilgiler vermektedir. Bunun sonucunda elde ettiğimiz bulgular, bundan sonraki süreçlerde alan bazında dikkate alınması gereken fikirler olarak değerlendirilmektedir.

Türk Din Mûsikîsi dersi Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde 1. sınıf güz döneminde 2 kredi ve 2 ders saati olarak öğretim yapılan bir derstir. Türkiye’deki birçok fakültede de yenilenen müfredat programları dolayısıyla aynı şekilde verilmektedir. Bu sebeple 1. sınıf düzeyinde olan tüm öğrenciler bu derse girmiş sayılmaktadır. Katılımcı olan her bir öğrencimize öncelikle bu dersi alıp almadıklarını sormuş ve hepsinden

olumlu yanıt almış bulunmaktayız. Olumlu yanıt vermeyen öğrenciler evreni oluşturamayacağından Hazırlık Sınıfı düzeyindeki hiçbir öğrenci ile görüşme gerçekleştirilmemiştir.

2. 3. a. Öğrencilerin Türk Din Mûsikîsi Dersinden Beklentileri, Kazanımları ve Ders Hakkındaki Tutumlarının Değişmesi Hakkındaki Görüşleri

Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ndeki evrenimizi oluşturan katılımcı grubumuzdan Türk Din Mûsikîsi Dersi hakkındaki beklentileri, bu dersten elde ettikleri kazanımları ve bu dersle ilgili yargıları sorulmuş olup, aşağıda maddelerle ifade ettiğimiz yanıtlar alınmıştır.

Türk Din Mûsikîsi Dersinden beklentiler:

- Dersin daha fazla uygulama içermesi (K2, K11, K12, K17, K20, K21, K24, K37)
- Ders saati sayısının artırılması (K2, K4, K16, K27)
- Müfredatının yenilenmesi ve değişmesi (K37, K40)

Yukarıda beklentilerini ifade eden öğrenciler, dersin içerik itibariyle nazarı bilgisinin yanında pratiğe dönük de işlenmesi gerektiğini özellikle ifade etmektedirler. Bu dersin haftada 2 ders saati olmasını yeterli görmeyip özellikle câmi mûsikîsi formlarının uygulamaya dökülmesi konusunda beklenti içinde olduklarını söylemektedirler. Bu konuda bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır: *"Müfredatı zayıf. Hoca ve müfredat sorunları var. Derste câmi mûsikîsi öğretilmeli ve icrâ yaptırılmalıdır."* (K37).

Türk Din Mûsikîsi Dersinden elde edilen kazanımlar:

- Müziğin dînî hükmünün öğrenilmesi (K3, K6, K8, K10, K25, K35)
- Müzik ile ilgili kavramların öğrenilmesi (K19, K26, K34, K38, K41)
- Kur'ân Tilâveti yapabilmek için katkı sağlaması (K1)
- Yetenekli olanların fayda elde etmesi (K15)

Bu bulgulara ilaveten dersten çok keyif aldığını (K8, K19, K28, K29, K31, K42), kendisi için terapi ve tecrübe olduğunu söyleyen katılımcı öğrenciler de mevcuttur (K5, K40). Bu dersin kendisine çok katkı sağladığını ve faydalı bir ders olduğunu söyleyen çok sayıda öğrencinin yanı sıra (K1, K3, K4, K7, K10, K18, K26, K28, K29), dersin katkısının az olduğunu (K9) veya ilgisi olmaması sebebiyle katkısının hiç olmadığını ifade eden öğrenciler de vardır (K20, K21, K30, K32, K33, K36). Ayrıca öğrencinin farklı fakültelerden yatay geçiş yapması ve bu dersi geldiği fakülteadaki alan dışı bir öğretim elemanından almış olması sebebiyle bu dersin kendisine

herhangi bir katkı sunmadığını söyleyen katılımcı sayısı da azımsanmayacak düzeydedir (K13, K14, K23, K39). Dersin kendisine katkı sağladığını söyleyen bir katılımcı bu durumu şöyle ifade etmektedir: *“Bu derse girmeden Türk Din Mûsikîsi dersini çok basite almıştım ama ne kadar faydalı ve gerekli olduğunu daha sonra anladım.”* (K22)

Katılımcıların bazısının dile getirdiği dikkat çekici bir husus da henüz dersi almamış ve bu alanla tanışmamış bazı öğrencilerin ders hakkında ön yargılarının olmasıdır. Çalışmamızın bu bölümünde daha önce dersi almayan öğrencilerin kendilerine sorulan sonda sorular (açıklayıcılığı artıran, cevap almayı kolaylaştıran alternatif sorular) sonucunda bu ön yargıların daha çok müziğin dînî hükmünün haram olması ile alakalı olması bulgularına ulaşılmıştır. Dersin içeriği itibarıyla dönemin ilk haftalarında öğretilen *“Kur’an’da Mûsikî, Hadislerde Mûsikî ve Mezheplere Göre Mûsikî”* konularının işlenmesi ile birlikte bu önyargıların değiştiğini birkaç katılımcı şu sözlerle ifade etmektedir: *“Mûsikînin dînî hükmünü öğrendim ve müziğe karşı bakış açım değişti. Bu dersi almadan evvel hiç müzik dinlemezken artık seçici de olsam müzik dinleyebiliyorum.”* (K8) *“Keyifli bir ders oldu. Karma bir ders olduğunu gören arkadaşlar önce hayli önyargılıydı. Sonra herkesin tamamen eğitim amacıyla bu derste icrâ yaptığını gördükten sonra derse katılımları arttı ve severek ders işlediler.”* (K42)

2. 3. b. Türk Din Mûsikîsi Dersinin İlahiyat Fakültesi Öğrencilerine Gerekliliği Hakkındaki Görüşler

Katılımcılardan %90,4’ü (f:38) İlahiyat Fakültesi öğrencileri için bu dersi gerekli görürken, %9,5’i (f:4) bu dersin bu fakülte öğrencileri için gerekli olmadığını düşünmektedir. Bunların nedenleri katılımcılar tarafından dile getirilirken en fazla söylenen madde her ilmin öğrenilmesi gerekliliği olmuştur(f:9). Sonrasında sırasıyla, meslekî gelişim (f:4), tebliğ faaliyetleri (f:3), alan bilgisine katkı (f:3), kişiye tasavvufî derinlik kazandırma (f:2), ince ruh sahibi olabilme (f:2), Kur’ân tilâveti ve hafızlık konusunda gelişim (f:2) ve kişilere ufuk açıcı olma vasfını kazandırma (f:1) konusunda dersin önemi gibi maddeler dile getirilmiştir. Diğer katılımcılar ise yalnızca gerekli olduğunu bildirmek suretiyle neden bildirmeksizin soruyu yanıtlamışlardır (f:12).

Bu maddeler ışığında fikrini beyan eden katılımcılardan birkaçı şu ifadelerle fikrini desteklemiştir: *“Mûsikî en çok ilahiyat fakültesi öğrencileri için gereklidir. Müzik dengeleyici bir unsurdur. Güftelerin sırrına ermek için bile ilahiyat fakültesi öğrencileri için elzemdır.”* (K13). *“%100 gerekli bir derstir. İlahiyat jenerasyonuna en çok gereken şey ince ruhtur ve ancak mûsikî bunu*

sağlayabilir.” (K17). “Öğretmen olacak olan mezunların öğrenciyi etkilemesi için müsikî bilmesi gereklidir.” (K28). “Dinî programlarda insanları etkilemek için bir ilâhî okumak, diğer tebliğ yöntemlerinden daha etkili oluyor.” (K30)

2. 3. c. Türk Din Müsikîsi Dersinin İlahiyat Alanına Katkısı Hakkındaki Görüşler

Bu alt problemde ise Türk Din Müsikîsi Dersinin ilahiyat alanına katkısı konusundaki bulgulara yer verilecektir. Katılımcıların %80,9’u (f:34) alana katkı sağladığını ifade ederken, %11,9’u (f:5) alana herhangi bir katkısı olmadığını söylemektedir. Bunun yanı sıra %7,4’ü (f:3) bu konuda kararsız olduklarından bahsetmişlerdir.

Öğrencilere bu dersin ilahiyat alanına hangi yönlerden katkı sağladığı sorulduğunda dile getirilen maddeleri sayısal çokluğu itibariyle şöyle sıralamak mümkündür; meslekî fayda (f:6), Kur’ân tilâveti ve hafızlık konusunda gelişim (f:4), ilgi ve yeteneği olanlar için gelişim imkânı sunma (f:3), tebliğ faaliyetleri (f:3), kişilere ufuk açıcı olma vasfını kazandırma (f:3), her ilmin öğrenilmesi gerekliliği olmuştur(f:2) ince ruh sahibi olabilme (f:2), Kur’ân tilâveti ve hafızlık konusunda gelişim (f:2), alan bilgisine katkı (f:1), kişiye tasavvufî derinlik kazandırma (f:1), hitabet ve ses kullanma becerisi geliştirme (f:1). Tüm bu maddelere ilaveten öğretim elemanının kalitesinin alana katkı sunma konusunda etkisini dile getiren katılımcı olmuştur (K16). Aynı zamanda Temel İslâmî Bilimler bölümü dersleri kadar katkı sağlamadığı fakat yine de gerekli olduğu fikrini belirten katılımcı da mevcuttur (K10).

Yukarıda belirtilen maddeler ışığında birkaç öğrenci şunları söylemiştir: “İlahiyat alanında duygulara hitap eden dersler olmalı.” (K31), “İlahiyat öğrencileri yalnızca İslâmî ilimlerle meşgul edilirse dar kafalı insanlar yetişir.” (K34). “Müsikî, manasını anlayana tebliğ faaliyetidir. Ben Ahmet Hatipoğlu hocanın Zikr-i Dâim²⁰ eserini dinleyip Müslüman olan insanlar gördüm.” (K37), “İlahiyat alanı hayatın her sahasını kapsar. Müzik de hayatın doğal bir parçası olduğundan ilahiyat alanında çok gereklidir. Ayrıca dinimizin kutsal kitabının müzikal yönü de olduğundan bu alanın ilahiyat kapsamında olma zorunluluğu vardır.” (K39)

2. 4. Sınıfta Zorunlu Olan Türk Din Müsikîsi Dersine Giren Öğretim Elemanının Cinsiyeti Hakkındaki Görüşler

Çalışmamızın bu bölümünde, konu başlığımızın en temel araştırma problemlerinden birine değinmiş olacağız. Konuya giriş yapmadan evvel

²⁰ Öğrencinin belirttiği eser beste ve güfte itibariyle Hâfız Fatih Koca’ya aittir.

burada ifade edilmesi gereken hususlardan biri, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde görev yapan kadın öğretim elemanının 2017-2018 eğitim öğretim yılı itibarıyla Türk Din Mûsikîsi dersine girmeye başlamış olmasıdır. Bu sebeple dersine kadın öğretim elemanı giren öğrenci sayısı düşüktür. Fakat bununla beraber, amaca hizmet etmesi bakımından 42 katılımcıdan her sınıf düzeyinde 10'ar öğrenci seçilmişken dersine kadın öğretim elemanı da girebilen 1. Sınıf düzeyinden 12 öğrenci²¹ evrene dâhil edilmiştir.

Tablo 5: Öğrencilerin Türk Din Mûsikîsi Derslerine Giren Öğretim Elemanının Cinsiyetine Göre Ayırımı

Öğretim Elemanının Cinsiyeti	F	Yüzdesi
Kadın	8 (K2,K3,K4,K5,K8,K9,K10,K12)	%19
Erkek	34 (Diğerleri)	%80,9

(f: Belirtilen öğretim elemanından ders alan kişi sayısı)

Kişi sayısı itibarıyla 8 katılımcının kadın öğretim elemanı tercih etme nedenleri arasında dînî hassasiyet, akademik başarı, kadını destekleme ve çekingenlik gibi nedenler bulunmaktadır. Alt problemlerimizde bu konuları göz önüne alarak kadın öğretim elemanı tercihinde bulunan öğrencilerin seçimleri hakkındaki bulgulara yer vereceğiz.

2. 4. a. Derslerine Giren Öğretim Elemanının Cinsiyeti Kadın Olan Öğrencilerin Görüşleri

Bu başlık altında ele alacağımız evren K2, K3, K4, K5, K8, K9, K10, K12 öğrencilerinden oluşmaktadır ve her biri 1. Sınıf düzeyinde eğitim görmektedir. Bu katılımcılara Türk Din Mûsikîsi Derslerine giren öğretim elemanının cinsiyeti konusunda fikirleri sorulduğunda alınan yanıtlar büyük oranda benzerlik göstermektedir. K3, K4, K5, K8 ve K9 öğrencileri, öğretim elemanının cinsiyeti hakkında, eğitim kalitesi anlamında pedagojik beceriyi önceliklediklerini, dolayısıyla cinsiyet faktörünün dersi seçmede etkili olmadığını söylemektedirler. K12 kişisi kadınların sosyal hayattaki varlığını desteklemek amacıyla kadın seçtiğini, K10 kişisi de çekingen bir yapısı olması dolayısıyla kadın olmasını tercih ettiğini ifade etmektedir. K12 bu konuda şu cümleleri söylemektedir: “İlahiyat Fakültelerinde ilk kez ilahiyat

²¹ 1. Sınıf düzeyinde ders alan öğrencilerin 8 tanesinin (toplam sayının %19'unun) kadın öğretim elemanından ders alması ve araştırmacının da kendi hocaları olması yönüyle objektif olamamaları ihtimaline dayalı olarak geçerlilik düşüktür.

kökenli bir kadın dînî müsîkî hocası var. Bu çok güzel bir şey. Ben teknik anlamda da kadınların geri plana atılmasını doğru bulmuyorum. Bu yüzden kadın seçtim."

2. 4. b. Derslerine Giren Öğretim Elemanının Cinsiyeti Erkek Olan Öğrencilerin Görüşleri

Türk Din Müsîkîsi dersine erkek öğretim elemanı giren öğrencilere bu tercihlerinin sebebi sorulduğunda alınan yanıtlarla ortaya çıkan bulgular şöyledir: 'öğretim elemanının cinsiyeti hakkında, eğitim kalitesi anlamında pedagojik beceriyi öncelediklerini, dolayısıyla cinsiyet faktörünün dersi seçmede etkili olmadığını' söyleyen öğrenci sayısı 22'dir. Bununla beraber tamamı kız öğrenci olmakla beraber öğretim elemanı 'kadın olsa daha iyi olur' beyanında bulunan öğrenci sayısı 6'dır. 'Kesinlikle kadın olmasını isterdim ama erkek öğretim elemanından almak zorunda kaldım' diyen öğrenci sayısı 4, 'erkek olsa daha iyi olurdu' diyen öğrenci sayısı 2'dir ve bu öğrencilerin ikisi de erkek öğrencidir. Son olarak 'kesinlikle erkek olması gerekir' diyen öğrenci sayısı ise 1'dir.

Yukarıda görüldüğü üzere akademik başarıyı önemseyen öğrenciler sayıca daha fazladır. Kadın öğretim elemanı seçiminde bulunan öğrencilerin bir kısmı, karakter olarak çekingenlik özelliklerini ifade ederek bu seçimi yaptıklarını vurgulamıştır. Erkek olmasını tercih eden öğrenciler arasında dînî hassasiyetlerinden dolayı seçim yapanlar olduğu gibi, yine çekingenlik gibi nedenlerle erkek seçtiğini söyleyen öğrenci bulunmaktadır. Bununla beraber K17 öğrencisi, "*Erkek öğretim elemanından almak zorunda kaldım ama kadınların toplumda yer edinmesini çok önemseydiğimden kadın öğretim elemanından ders almayı daha çok isterdim.*" cümlesini sarf etmiştir.

2. 5. Katılımcıların, Müsîkî Konusunun İslâm Hukuku'na Göre Hükmü Konusundaki Görüşleri

Müsîkî ilmi konusunda İslâm Dünyasında çeşitli deliller öne sürülerek birtakım hükümler ortaya konulmuştur. Bunun sonucunda müsîkiye helâl, haram, mekruh ve mübah hükümleri verilebilmiştir. Çalışma grubumuz olan İlahiyat Fakültesi öğrencilerine bu konu sorulmuş ve alınan yanıtlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 6. Müsîkî İlmi İle İlgili Hükümlerin Öğrenciler Tarafından Tercihi

Müsîkî Konusunda Edilen Hüküm	İlmi Kabul	Öğrenciler	f
Helâl		K8,K12,K13,K14,K17,K20,K23,K24,K26, K27,K28,K30,K32,K34,K36,K39,K41,K42	18

Haram	K1,K2	2
İcrâ Şekline ve Yerine Göre Helâl ve Haram Hükümü Verilebilir	K5,K6,K7,K9,K10,K11,K16, K19,K21,K25,K29,K35,K37,K38	14
Mekruh	K3,K33	2
Kararsız	K4,K15,K18,K22,K31,K40	6

(f: Belirtilen hükümü kabul eden kişi sayısı)

Yukarıdaki tabloda ortaya çıkan somut verilere göre; mûsikî ilminin helâl kabul edenlerin sayısı diğer hükümlere nispeten fazladır. Bu konuda görüş bildiren bir öğrenci: *“Haram olmadığını düşünüyorum. Haram diyebilmek için bir takım katı tutumlu insanlar için hadis uydurmak zor bir şey değil.”* (K17) demiştir. Bir başka katılımcı da: *“Peygamber zamanında müzik yapıldığını ve Efendimiz ‘in buna teşvik ettiğini araştırmalarım neticesinde biliyorum. Bu yüzden mezhep imamlarının görüşlerini doğru bulmuyor ve hadislerin yanlış yorumlandığını düşünüyorum.”* (K42) Mûsikîyi haram kabul eden öğrenciler bu tercihlerini açıklarken mezhep imamlarının görüşlerinin kendileri için bağlayıcı olduğunu söylemektedirler. Aynı zamanda mûsikînin haram olduğunu düşünen bir öğrenci: *“Daha fazla müzik dinlediğimde daha fazla dünyaya meylediyorum. Müzik malayani işlerden benim için.”* (K7) ifadelerini kullanmıştır. Mûsikînin icrâ edildiği yere göre hükmünün değiştiğini söyleyen 14 kişi de genel olarak mûsikî ilmini bir araç olarak görmekte ve kişiyi iyiye sevk etmesi ve harama yönlendirmesi bakımından hükmünün değişebileceği fikrini savunmaktadırlar. K37 bu konuda: *“Mûsikînin caiz görülmediği âyet ve hadislerin yanlış yorumlandığını düşünüyorum. Boş vakit olarak geçirilmeyen, hayatı ve ibadetleri engellemeyecek müzik haram değildir. Orta yolda gidildiğinde bir mahsur yoktur.”* diyebilmiştir.

2. 6. Katılımcıların, Kadın Sesinin İslâm Hukuku’na Göre Hükümü Konusundaki Görüşleri

İslâmî hükümler anlamında ihtilafa düşülen bir diğer konu da kadın sesinin helâllığı-haramlığı meselesidir. Bu konuda da öğrencilere yönelttiğimiz sorular neticesinde aldığımız cevaplar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 7. Kadın Sesinin Hükümü Konusundaki Tercihler

Kadın Sesinin Hükümü	Öğrenciler	f
Helâl	K12, K13, K14, K20, K23, K25, K26, K28, K34, K36,	14

	K37, K38, K39, K40, K42	
Haram	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K15, K16, K18, K19, K21, K22, K27, K29, K30, K31, K32, K33, K35, K41	25
Kararsız	K17, K24	2

(f: Belirtilen hükmü kabul eden kişi sayısı)

2. 6. a. Kadın Sesini Haram Kabul Eden Öğrencilerin Bu Konu Hakkındaki Görüşleri

Kadın sesinin haram olduğunu söyleyen 25 öğrencinin öne sürdüğü sebepler şöyle sıralanabilir:

- Kadınların Kur'ân okuması konusunda bile bir takım uyarılar söz konusu olduğu için,
- Kadın sesi erkekler nazarında şehvî duygulara yol açtığı için,
- Geleneğe haram hükmü verildiği için,
- Bozuk zihniyetli insanlara karşı tedbirli olunması gerektiği için,
- Kadınların ziynetlerini koruması konusunda âyet olduğu için,
- Kadın sesi erkek sesine göre daha zarif ve etkileyici olduğu için haramdır.

Bu görüşleri öne süren öğrenciler, kadınların erkeklerin yanında değil sadece kadınların yanında seslerini kullanabileceklerini ve asla sahne sanatçısı olmamaları gerektiğini vurgulamışlardır. Sahnede olmanın da kadın için harama sevk eden bir faktör olduğu çoğu öğrenci tarafından ifade edilmiştir. Ayrıca bu konuda K6 şu ifadeleri kullanmıştır: “Bir erkek veya bir kadın birbirinden etkilenebilir ama erkeğin okuduğu ezandan kadın etkileniyor diye erkek ezan okumayı terk edemez. Kadınların sesini müzikal anlamda kullanmak zorunda olduğu bir alan yok.”; “Kadının Kur'an okumasını bile caiz bulmuyorum” cümlesini kullanan bir kız öğrenci de olmuştur (K11). Bir başka kız öğrenci de “Aslında bana kadın sesinin haram olduğu hükmü garip geliyor ama yine de ben okumam.” (K19) söylemlerini iletmiştir.

Kadın sesinin haram olduğu fikrini benimseyen bazı erkek öğrenciler, aslında ‘bu hükmü mantiken doğru bulmadıklarını ama kendilerinin fetva yetkisi olmadığından bu görüşü benimsemek zorunda kaldıklarını’ da ifade etmişlerdir. Ayrıca haram hükmünü benimseyen bazı kız öğrencilerden ‘bu hükmü yanlış buluyorum ama kabul ediyorum’ diyen fakat tamamen

psikolojik olarak çekingenlik duygusu yüzünden sesini kullanmadığını bildirenler de tespit edilmiştir.

2. 6. b. Kadın Sesini Helal Kabul Eden Öğrencilerin Bu Konu Hakkındaki Görüşleri

Kadın sesinin helal olduğu düşüncesini kabul eden öğrenciler, helal olması noktasında bir takım şartların sağlanması gerekliliğini öne sürmüşlerdir. Bu gereklilikler; kadınların yalnızca kadınlara karşı müzikal bir okuma gerçekleştirebilmesi, yalnızca ders kapsamında sesini kullanabilmesi, Kur'ân'ı nağme yapmaksızın düz bir okuyuşla tilâvet etmesi, fitratına uygun en sade şekilde sesini kullanması, bedensel olarak icrâ şeklinin uygun olması, ahlâkî anlamda iyiliğe sevk eden içerikte eser seslendirmesi, sanat olarak yapması yani beğenilme arzusu taşımaması şeklinde sıralanabilmektedir. Bu şartlar kimi katılımcı için bir arada bulunması gereken şartlar olsa da bazısı için yalnızca bir şartın sağlanması gerekli olabilmektedir. 'Ders dışında sesini kullanamaz' diyen öğrenci başka hiçbir koşulda helal olamaz görüşünü savunurken, 'ahlâkî anlamda iyiliğe sevk etmesini yeterli gören' ve bu kapsamda tüm icrâları serbest kabul eden katılımcı da bulunmaktadır.

Kadın sesinin helal olması konusunda birkaç katılımcının fikirlerini aktaracak olursak; *"Erkeklerin her yaptığına helal, kadınların her yaptığına haram diyorlar. Bunun kesinlikle zihniyet meselesi olduğunu düşünüyorum."* (K28), *"İslâm ahlâkî bireye bazı konularda kısıtlama getirmiştir fakat bu konu kısıtlanacak bir konu değildir. Erkek egemen bir zihniyetle bakıldığında kısıtlanacak çok şey olabilir. Dolayısıyla kadın sesi haram değildir."* (K34), *"Allah sesi yaratmış. Eğer kadının sesi haram olsaydı ona konuşması için başka bir vesile verirdi. Kadının metalaştığı noktada harama düşülebilir fakat kadın sesi genel olarak haram değildir."* (K37), *"Kadının sesinin erkeği cezbetmesi görüşünün artık değiştiğini düşünüyorum. Ben artık başörtülü kadınların şarkı okumasını da yadırgamıyorum. Kendim de okuyabilirim ama çekingenlikten dolayı zorlanıyorum yoksa sakınca görmüyorum."* (K42) şeklinde örneklendirme yapabilmek mümkündür.

2. 6. c. Kadın Sesi Konusundaki Hüküm Konusunda Kararsız Olan Öğrencilerin Görüşleri

Bir katılımcı kadın sesinin haram olduğu düşüncesine sahip olduğunu aktarmaktadır. Fakat bu düşüncesini söyledikten sonra aktardığı ifadelere bakıldığında bu konuda belirli bir tutum sergilediği görülmektedir. Dolayısıyla bu öğrencinin görüşü kararsızlık kategorisinde ele alınmıştır. Katılımcının kendi ifadeleri şöyledir: *"Kadın sesi haramdır fakat eğer kadın sesi etkileyici bir ses ise. Kadının sesinden etkilenmek de ne derece mümkündür bunu"*

anlayamıyorum. Kadın meta olarak kendini ön plana çıkarmıyorsa haram denilebilir mi bilemiyorum.” (K24) Bu ifadelerde bir çelişki söz konusu olduğundan katılımcının kararsız olduğu kanaatine ulaşılmış ve bu alt problem içerisine dâhil edilmiştir.

2. 7. Türk Din Müsikîsi Alanında Mevcut Olan Seçmeli Dersin Seçilmesi Konusundaki Görüşler

Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencilerinden oluşturulan çalışma grubumuzdaki öğrenciler 4 sınıf düzeyinden de seçilmeleri sebebiyle henüz seçmeli dersleri seçme hakkı elde edememiş öğrenciler de bu gruba dâhil edilmiştir. Ancak henüz seçmeli ders alamayan öğrencilere varsayımsal soru olarak ilettiğimiz ‘Türk Din Müsikîsi alanına ait seçmeli dersleri seçer misiniz?’ sorusu, seçmeli ders alabilen öğrencilere iletilen soruya mukabildir. Böylece 4sınıf düzeyinden de bu konuda fikir alışverişi yapma imkânı sağlanmış olmaktadır. Katılımcılara sorulan “Türk Din Müsikîsi alanında herhangi bir seçmeli ders aldınız mı/almak ister miydiniz? Sorusuna verilen yanıtlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 8. Öğrencilerin Türk Din Müsikîsi Alanında Mevcut Olan Seçmeli Dersler Konusundaki Tercihleri

Öğrenci Tercihleri	f	Yüzdesi
Dersi seçmek isterim	17	%40
Dersi seçmek istemem	1	%2,3
Yeteneğim olsaydı seçmek isterdim	15	%35,7
Öğretim elemanını kaliteli bulursam seçerim	1	%2,3
Kararsızım	1	%2,3
Dersi seçtim	4	%9,5
Dersi seçmedim	3	%7,1

(f: Belirtilen tercihi kabul eden kişi sayısı)

Tablodaki verilere bakıldığında ‘Ders seçmedim.’ görüşünü bildiren öğrenci grubu 4. Sınıf düzeyi olup, öğretim yılı itibariyle dersi alma ihtimali olmayan kişilerdir.

2. 7. a. Kız Öğrencilerin Türk Din Müsikîsi Alanında Mevcut Olan Seçmeli Derslerin Tercih Edilmesi Konusundaki Görüşleri

Evreni oluşturan 42 öğrencinin 21’i kız öğrencidir. Kız öğrencilerin Türk Din Müsikîsi alanındaki seçmeli dersleri seçme konusundaki görüşleri şu şekildedir:

- Bu dersleri herhangi bir koşul olmadan seçebilirim. (K12, K22, K28, K38, K40)
- Dersi veren öğretim elemanının niteliğine göre seçim yaparım. (K39, K42)
- Sadece kadın öğretim elemanı ve kız öğrenciler olursa seçerim. (K7, K9, K11, K18, K19, K21, K29, K31)
- Öğretim elemanının cinsiyeti fark etmez ama karma eğitim olursa seçmem. (K32)
- Çekingen bir yapım olduğu için öğretim elemanının kadın olmasını isterim. (K10, K20, K30)
- Ders olarak gördüğüm için öğretim elemanı kadın olsa daha iyi olur ama erkek olmasında da sakınca görmem. (K8, K41)

Bu görüşleri bildiren kız öğrencilerin çoğu yalnızca kadın öğretim elemanı ve kız öğrencilerden oluşan bir ders olduğunda seçeceğini bildirmiştir. Bu veriler, kız öğrencilerin dînî yaşamlarında dikkatli davranmak ve hassas olmak konusunda tercih ettikleri bir durum olarak belirmektedir. Aynı zamanda bu görüşü bildiren katılımcı öğrenciler, tablo 7’de belirtildiği üzere kadın sesinin haram olduğu fikrini savunan öğrenciler olarak karşımıza çıkmaktadır.

‘Dersi bayan akademisyen olursa seçerim’ görüşünde olan K11, bu tercihini şu cümlelerle temellendirmektedir: *“Kur’ân derslerinde erkek öğretim elemanı olması makuldür. Çünkü kadınlar kıraat alanında yetkin değildirler. Dolayısıyla Kur’ân derslerinde mecburen erkek hocaya okuyorum. Fakat Dînî Mûsikî dersinde kadın hoca ve kız öğrenciler olmazsa icrâ yapamam.”* . ‘Dersi seçtim’ diyen bir başka öğrenci K28 ise: *“İlahiyatlarda erkek-kadın ayrımı çok yapılıyor. Ben ilk defa aldığım bu seçmeli derste cinsiyet ayrımının kalktığını gördüm. Erkek arkadaşlarla dostça ikili ilişkiler kurabileceğimizi fark ettim. Bu da beni rahatlattı.”* ifadelerini kullanmıştır. ‘Çekingen bir yapım olduğu için öğretim elemanının kadın olmasını isterim’ tercihini bildiren K30 şu sözlerle bu durumu açıklamıştır: *“Ders karma olarak işlenseydi dersi seçmezdim. Dînî hükmü de etkili ancak daha çok fakültemizdeki algı beni çekingen olmaya zorladığı için seçmezdim. Bu baskıyı hissetmeseydim derste icrâ yapabilirdim.”*

2. 7. b. Erkek Öğrencilerin Türk Din Mûsikîsi Alanında Mevcut Olan Seçmeli Derslerin Tercih Edilmesi Konusundaki Görüşleri

Evreni temsil eden 42 öğrenciden erkek olan 21 öğrencinin de Türk Din Mûsikîsi alanı seçmeli derslerinin seçilmesi konusundaki görüşleri şu şekildedir;

- Bu dersleri herhangi bir koşul olmadan seçebilirim. (K4, K14, K16, K23, K25)
- Dersi veren öğretim elemanının niteliğine göre seçim yaparım. (K13, K17, K24, K27, K34, K37)
- Sadece erkek öğretim elemanı ve erkek öğrenciler olursa seçerim. (K5, K6)
- Öğretim elemanının cinsiyeti fark etmez ama karma eğitim olursa seçmem. (K1, K3)
- Çekingen bir yapım olduğu için öğretim elemanının erkek olmasını isterim. (K2, K35, K36)

Erkek öğrencilerin dersi seçmek konusundaki fikirlerine bakıldığında, öğretim elemanının akademik yeterliliği tercihinin daha ön planda olduğu görülmektedir. Bunun dışında belirgin olarak ifade ettikleri ve göze çarpan farklı bir durum söz konusu değildir.

‘Dersi veren öğretim elemanının niteliğine göre seçim yaparım’ görüşünü bildiren K13, bu konuda şunları söylemiştir: “*Dersin karma olması seçimimi etkilemez. Bayanlarda o özgüveni göremiyorum. Keşke seslerini kullanabilseler.*” . Yine aynı kategoride fikir beyan eden K24 şöyle bir söylem ortaya koymuştur: “*Bayan arkadaşlardan, bir bayan hocanın bu dersi açacağını duymuştum ve sırf bu cinsiyet ayırımına tepki göstermek için bu dersi seçtim ama maalesef ders açılmadı.*” Bir başka katılımcı olan K34 bu konudaki düşüncesini şu cümlelerde dile getirmiştir: “*İnsanlar, birbirleriyle yaşama ahlâkını edinmelidir. Cinsiyet farklılıkları sosyal ortamdaki hal-hareket ve iletişim becerilerini öğrenmeleri bakımından deneyimlenmesi gereken önemli bir konudur. Bu yüzden ders karma olmalıdır.*”

2. 8. Öğrencilerin Nitel Araştırma Formu Soruları Kapsamındaki Konularla İlgili Ek Görüşleri

Öğrencilere tüm ana problemler hakkında sorulan soruların sonucunda eklemek istedikleri herhangi bir konu olup olmadığını sorduk. Bunun üzerine 11 katılımcı öğrenci çeşitli konularda fikir beyanında bulunmuşlardır. Bu konu başlıkları ve öğrenci görüşleri şu şekilde sıralanabilir:

- Genel anlamda sanat, özel anlamda müzikle alakalı görüş bildiren iki öğrenci olmuştur. Bu iki katılımcıdan K42 “*Müziğe bakış bizim fakültemizde iki farklı görüş şeklindedir. İki uçlarda fikirleri olanlar var. Müsikinin helal olduğunu kabul etmeyenler çoğunlukta. Fakat müzik bana çok fayda sağlıyor. O yüzden müziksiz olamaz diyorum.*” ifadelerini

kullanmıştır. K34 ise “Müzikten vazgeçemem ve müziksiz hayat olmaz.” cümleleriyle hissiyatını dile getirmektedir.

- Dînî Mûsikînin gerekliliği konusunda görüşünü ifade eden K14: “Dînî müzik insana gönül ferahlığı sağlıyor. İyi icrâ edilen dînî müzik insan ruhu için çok gerekli.” demiştir.

- Cinsiyet ayrımı yapılması konusunda K11 şöyle söylemiştir: “Kadının kısıtlanması hiç doğru değil ve kadın her ortamda olmalı ama meşru dairede.”. Aynı zamanda K12: “Kadınların normal hayatta geri plana atılmasından rahatsızım. Nereye kadar geri planda kalacağız? İnsanlar her konuda rahat olurken mûsikî konusundaki katı tutumları bana garip geliyor. Samimi bulmuyorum.” demiştir. Bir başka katılımcı K24 bu konuda: “Genel olarak cinsiyet ayrımına karşıyım. Kadınların da maruz bırakıldığı bu bakış açısından kurtulmaları gerektiğine inanıyorum.” şeklinde görüş bildirmiştir. K39 ise: “Türkiye’de dindar kadınların da rahatlıkla müzikal anlamda bir şeyler yapabildiğini isterdim. Bu sahada gelişmemiz gerektiğini düşünüyorum.” demiştir. “Sanat söz konusuysa kişilerin cinsiyete takılmaması gerekir. Ruhun inceliği bunu gerektirir.” ifadelerini K16 dile getirmiştir.

- İlahiyat Fakültelerinde müziğe karşı bakış açıları başlığı altında K13: “Müziğin herkesin hayatında olması gerektiğine inanıyorum. Türk geleneklerine bakıldığında gündüz iş akşam müzik yapılır. Ben sazla okula geldiğimde böyle ilahiyatçı mı olur?’ diyorlar. Ben bunun üzerine müziğe daha da inatla sarılıyorum. Bu fikirleri aşabilmek içinse herkesin müzikle uğraşması gerekir.” görüşünü bildirirken K37 ise: “İlahiyat camiasında Türk Din Mûsikîsi alanında bayan hocaların olması bana umut veriyor. İlahiyatlarda artık bayan öğrenciler daha fazla. Bunun bayan arkadaşlar için kolaylık ve zenginlik olduğunu düşünüyorum. Bildiğim ve tanıdığım kadarıyla, Türkiye’deki Dînî Mûsikî hocalarının fikrî anlamdaki tutumları dolayısıyla bayan hocaların zorluk yaşayacağını düşünüyorum. Akademisyenlerin düşünce kalıplarının bu fikre uygun olduğunu düşünmüyorum. Fakat zamanla bunun aşılabileceğine inanıyorum. Umuyorum ki bu gibi katı düşünceler zamanla değişir.” görüşünü bildirmiştir.

- Son olarak öğrencilerin Türk Din Mûsikîsi alanı için önerileri başlığında fikir beyan eden K20, şunları söylemiştir: “Bu derste insanlar yeteneğini fark etmeli. Özellikle ilahiyat fakülteleri öğrencileri müzik konusunda baskı altında yetiştirildiği için kendi yeteneklerinin farkında

değiller ve icrâ yapmaktan çekiniyorlar. Bu ders yetenekli arkadaşların bu imkânı bulduğu bir ders olmalı."

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmamızın temel problemi, İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin Türk Din Müsikîsi alanında derse giren kadın öğretim elemanına karşı tutumlarını ölçmek düşüncesine dayanmaktadır. Bu amaçla nitel araştırma tekniklerinden yarı yapılandırılmış yöntem kullanılmak suretiyle, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencilerinden oluşan bir evren belirlenmiştir. Çeşitli sınıflardan maksimum çeşitlilik yöntemiyle seçilen 42 katılımcı öğrenciye birebir görüşme ile yönelttiğimiz yaklaşık 15 soru neticesinde 7 ana problem ve bu ana problemlere bağlı 13 alt problem tespit edilmiştir. Her bir ana problem asıl amaca dair fikir vermesi anlamında önem arz etmektedir. Örneğin; öğrencilerin cinsiyetine bağlı olarak tercih ettikleri sanatçı değişebilmektedir. Kadın sanatçı dinlemeyen bir erkek öğrenci, kadın sesini haram kabul ettiğinden dolayı kadın öğretim elemanının dersini seçmemektedir. Bu gibi bağlantıları tespit etmek amacıyla oluşturulan ilk ana problemlerin, asıl araştırma konusu için bir altyapı niteliğinde olduğu söylenebilir. Burada ifade edilmesi önem arz eden bir mesele de var ki, anketimize katılan öğrencilerin çoğunun müsikînin hükmüne dair bilgi düzeyleri yüzeysel ve yetersiz görünmektedir. Bundan dolayı sorulara verdikleri yanıtlar İslâm Dînî hükümleri açısından bağlayıcı ve geçerli değildir.

İlk ana problem sonucunda öğrencilerin Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni seçme nedenleri ve memnuniyet durumları veri olarak tespit edilmiştir. Ortaya çıkan veriler ışığında görülmüştür ki; öğrencilerin büyük bir çoğunluğu bu bölümü akademik kadro araştırması neticesindeki beğenileri ile seçmişlerdir. Bir kısmı puan zorunluluğu bir kısmı memlekete olan yakınlık ve küçük bir kısmı da ailevî nedenlere dayalı olarak tercihte bulunmuştur. Tüm bu tercihleri sonucunda akademik kadro araştırmasıyla gelen öğrencilerin çoğunun memnun olduğu fakat özellikle 1.sınıf öğrencilerinin memnuniyet duymadığı gözlemlenmiştir. Dikey geçiş ile fakülteye giren öğrenci memnuniyeti de diğer nedenlere bağlı olarak fakültede bulunan öğrencilere nazaran yüksektir. Bu da gösteriyor ki; 1. Sınıftan 4.sınıfa kadar geçen süre içinde öğrencinin akademik dünyayı algılaması ve üniversite ortamını tanıması konularında değişiklikler olabilmektedir. Bu konunun ana problemimiz için sunduğu katkı, 1. Sınıftaki öğrencilerin, kadın öğretim elemanlarına karşı olan katı

tutumlarının diğer sınıf düzeylerinde olmadığını görmek ve 2., 3. ve 4. sınıflara gelindiğinde bu zihnî dönüşümün sağlandığını fark etmiş olmaktadır.

Diğer ana problemimiz ilahiyat öğrencilerinin dinledikleri müzik türü ve dinledikleri sanatçının cinsiyeti hakkındaki görüşleri ile oluşmuştur. Elde edilen bulgulara göre, ilahiyat öğrencilerinin 1/5'i dînî hassasiyetlerinden ötürü dînî müzik dinlemektedir. Diğer öğrenciler ise tüm müzik türleri için geçerli olacak şekilde güftelerinin İslâm'a aykırı olmaması koşuluyla dinlediklerini söylemektedirler. Görülüyor ki; kişilerin dînî yaşantıları dinledikleri müzik türü konusundaki zevklerini ikinci plana atıp, önceliği dînî kurallara uyarlamayı öngörmektedir. Bu da ilahiyat öğrencilerinin kendi iradeleriyle müzik tercihinde bulunamadıklarını ve birçoğunun dinlediği müzik türünden dolayı kendilerini ibadet ahlâkı içinde hissetmiş olduklarını göstermektedir. Dindarlık düzeylerine göre dinlenen müzik türünün değişmesi de ayrı bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Kendi ifadeleriyle dînî hassasiyetleri sonucu bu tercihlerde bulduklarını söylemeleri ve günaha girme endişesi taşıdıkları için kendilerini bu baskı altında hissetmektedirler.

Kadın sanatçı dinleme konusundaki verilerde ciddi anlamda bir katı tutum söz konusu değildir. Evrenin 1/3'ünü oluşturan kadın sanatçı dinlememe tercihinde olan öğrenciler, dînî hassasiyetlerinin gereği olarak bunu yaptıklarını ifade etmişlerdir. Aralarında kadın sanatçı dinlenmemesi gerektiğini bildiği halde dinleyen ve bundan dolayı vicdan azabı çeken öğrenci dahi mevcuttur. Bu durum gösteriyor ki; tabii olan kadın sesi insanın fitratına aykırı bir şey olmadığından insanların geneli, dinlemek noktasında çekince duymamaktadır. Bu ilahiyat fakültesi öğrencileri için de söz konusu olabilmektedir.

Müziği sevmediğini söyleyen bir öğrenci, bu durumu dindarlığı ile açıklamıştı. Bu da gösteriyor ki; dînî anlamda kabul görülmüş, benimsenmiş ve hayata aktarılmış ritüeller, mûsikî gibi bir ilmin sevilme nedeni olabilmektedir. Bu da ana problemimizle yakından ilişkili bir konudur.

Bir başka ana problemimiz olan Türk Din Mûsikîsi Dersinden elde edilen kazanımlar, beklentiler konusudur. Öğrencilerin neredeyse tamamı bu dersten kazanım elde ettiklerini ve ders saatinin artırılmasını istediklerini ifade etmektedirler. Katkısı olmadığını söyleyen öğrencilerin bir kısmı kendi ilgisizliğini öne sürerken diğerleri dindarlığından dolayı dersi önemsemediğini bildirmiştir. Ön yargı taşıyan ve ders müfredatı gereği mûsikînin hükmü hakkında bilgi edinen öğrencilerin kendi ifadeleriyle huzurlu ve keyifli bir ders süreci geçirdikleri tespit edilmiştir. Hatta bu

öğrenciler, ileriki dönemlerde müzikle bizzat ilgilenmeye başlamışlar ve bu alanın seçmeli derslerini seçmeye eğilim göstermişlerdir.

Öğrencilerin %90'ı bu derslerin İlahiyat öğrencileri için gerekli olduğunu ve %80'i İlahiyat alanına gerekliliğini bildirirken çeşitli yargılarla bu kabullerini desteklemişlerdir. Türk Din Müsikîsi alanı konusunda oluşan bu olumlu yargı, 1.sınıf düzeyinde henüz görülememektedir. Bu da gösteriyor ki; öğrencilerin herhangi bir dersi tanımaları için o dersi almış olmaları ve bu alandan elde ettiği ilmî faydayı hayatlarında kullanacakları yerleri keşfetmiş olmaları gerekmektedir. Dînî kabullerini bir kenara bırakarak bu derslerde uygulama yapan öğrenciler, gerek staj dönemlerinde gerekse toplum içinde birtakım meslekî taleplerle karşılaştıklarında, pragmatik düşünüp fikirlerini değiştirebilmişlerdir. Buna bağlı olarak meslekî hayatlarını ya da şahsî zevklerini baz alarak alanın seçmeli derslerinden istifade edebilmişlerdir. Seçtikleri dersin öğretim elemanı da bunun sonucunda yalnızca akademik başarı kriteriyle belirlenmiş, cinsiyet ayrımı ortadan kalkmıştır.

1.sınıfta görülmüş olan zorunlu Türk Din Müsikîsi Nazariyatı dersinin, öğretim elemanının cinsiyeti konusunda tercihte bulunulması bir diğer ana problemimizdir. Ortaya çıkan bulgular gösteriyor ki, öğrencilerin çoğu akademisyenin pedagojik başarısını önemsemekte ve dînî hassasiyetlerini geri planda tutabilmektedir. Tercihlerini tamamıyla dindarlık sebebiyle cinsiyet ayrımı gözeterek yapanlar da mevcuttur. Aynı zamanda ilim öğrenme gerekçesiyle cinsiyeti önemsemediğini ifade edenler de vardır. Burada ortaya çıkan bir diğer sonuç; öğrencilerin dînî yaşantıları gereği yaptıkları tercihi akademik yaşamlarında rasyonel bir bakış açısıyla farklılaştırabilmiş olmalarıdır.

Bir sonraki ana problem altında incelenen Müsikî bahsinin hükmü konusundaki, öğrencilerin pek çoğunun helâl görüşünü benimsemeleri, Türk Din Müsikîsi derslerinde öğretilen bilgilerin etkili olduğunun kanıtı gibidir. Nitekim katılımcılardan daha önce haram görüşünde olup bilgi edindikten sonra fikri değişen birçok öğrenci tespit edilmiştir. Bu sebeple dersin müfredatında bulunan müsikî hakkındaki hükümler bahsinin ciddiyetle öğrencilere aktarılması elzem görünmektedir.

Müsikî ilmi hakkındaki olumlu görüşler yanında kadın sesi konusundaki görüşlerin çoğu olumsuzu dönüktür. Kadın sesinin haram olduğunu düşünenler evrenin neredeyse %60'ını oluşturmaktadır. Bu durumun nedenlerine bakıldığında; toplumsal baskının, gelenekçi bakış açısının ve yanlış bilgi birikiminin izlerini görmekteyiz. Dolayısıyla

yukarıdaki veriler ışığında kadın sesi ve kadın figürünün metalaştırılması olgusunun toplum ve özelde ilahiyat fakültesi öğrencileri nezdinde yeniden gündeme alınması gerekli görülmektedir.

Araştırmamızın asıl sebebi olan ana problemimize bakıldığında, öğrencilerin %75'inin Türk Din Mûsikîsi seçmeli derslerini seçmek konusundaki isteklilikleri elde edilen önemli ve dikkat çekici bir bulgudur. Bu sonuç, ilahiyat fakültesi öğrencileri için 'ilim öğrenildikçe zihniyet değişiklikleri yaşanabilir' olgusunun bize yansımaları olarak yorumlanabilir.

Türk Din Mûsikîsi alanındaki seçmeli derslerin seçiminde kadın öğretim elemanı faktörü ile ilgili yöneltilen soruya gelen yanıtlar, yukarıdaki bulgular ve sonuçlar itibariyle beklenen şekilde olmuştur. Bu durumu izah edecek olursak, öğrencilerden kadın sesini haram kabul edenler bu dersi kadın öğretim elemanından ve karma eğitim ile kesinlikle almayacaklarını ifade ederken, helal kabul eden az bir öğrenci ise akademik yeterliliği öncelemiştir.

Buradan ulaşılabilecek genel sonuç ve öneriler şu şekilde sıralanabilir:

- İlahiyat Fakültesi öğrencileri 1.sınıf düzeyinden 4.sınıf düzeyine ulaşıncaya kadar dînî tercihleri konusunda çeşitli zihnî dönüşümler yaşayabilmişlerdir.
- İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin mûsikî ve kadın sesi konusunda dînî bilgi yetersizlikleri mevcuttur.
- Bu öğrencilerin, insan fitratında var olan müzik olgusundan, meşru ölçülere riayet etmek suretiyle uzak kalmadıkları görülmüştür.
- Yine cinsiyet faktörünü göz önüne alarak, hüküm konusunda katı tutumları olan öğrenciler de meşru dairede mûsikî icrâlarından ve mûsikî dinlemekten geri durmamışlardır.
- Çeşitli toplumsal baskılar ve gelenekçi yaklaşımlar öğrencilerin mûsikîye bakış açılarını olumsuz anlamda etkilemiş ve bu durum kendi içlerinde çelişki ve iç huzursuzluklar yaşamalarına yol açabilmiştir.
- Bazı öğrencilerin mûsikîye ilgilerinin aşırılık denilebilecek düzeyde yüksek olması, bazılarının da dindarlık izahıyla tamamen mûsikîden uzak durmaları, ilahiyat fakültesi öğrencileri arasında iki ucu temsil eden bir evren olduğunu bize göstermiştir.
- Türk Din Mûsikîsi ders saati yetersizliği bu araştırma sonucunda da beliren bir olgu olmuştur.

Öneriler:

- Türk Din Müsîkîsi ders saatlerinin arttırılması üzerinde çalışılabilir,
- Bu derslerin içerik itibarıyla mezun öğrencilerin meslekî ihtiyaçlarına göre yeniden gözden geçirilmesi denemeleri yapılabilir,
- Dînî hassasiyetleri olan öğrenciler göz önüne alınarak öğretim elemanı kadın ve erkek olabilen fakültelerde karma eğitim yeniden ele alınabilir,
- Çekingenlik duygusu göz önüne alınarak yine cinsiyet temelli seçmeli derslerin oluşturulması sağlanabilir veya bu düşünce tartışılabilir.
- Derslerde müsîkî ve kadın sesi hakkındaki hükümler konularında daha aktif bilgi verilmesi sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, Bayram. "Çocuklarda erken dönemde müzik ve sanatsal yeteneklerin tespiti ve geliştirilmesi üzerine.". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (2013): 1-22.
- Akdoğan, Bayram. *Fıkıh Mezheplerine Göre Müzik Sanatı Müzik Âletleri Ve Müzisyenler*. Ankara, 2017.
- Altunay, Esen- Gülşin Oral- Münevver Yalçınkaya. "Eğitim Kurumlarında Mobbing Uygulamalarına İlişkin Nitel Bir Araştırma". *Sakarya University Journal of Education* 4/1 (2014): 62-80.
- Apaydın, Özkan. "İmam-Hatip Liselerinde Görevli Müzik Öğretmenlerinin Dînî Müsîkî Dersine Karşı Yeterlilikleri". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2018): 1-14.
- Arslan, Hasan. "Müzik Terapi Ve Dini Müzik (İlahiyat Fakültesi Öğrencileri Üzerinde Sınırlı Bir Uygulama)", *Hikmet Yurdu Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 16, (2015): 103-127.
- Balcı, Ali. *Sosyal Bilimlerde Araştırma: Yöntem, Teknik ve İlkeler*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2005.
- Özdemir, Murat. "Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11 (2010): 323-343.
- Sevinç, Muhammet. "İmam Hatip Liseleri Dînî Müsîkî Dersi Öğretim Programı Üzerine Bir Değerlendirme", *Geçmişten Günümüze Uluslararası Dînî Müsîkî Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (3-4 Kasım- Amasya): 519-528.
- Timur, Hasan. "Din Eğitimi ve Hizmetlerinin Yürütülmesinde Müezzinlik Kurumunun Statüsü ve Fonksiyonları", *YECDER III. Ulusal Din Görevlileri Sempozyum Tebliğleri Bildiri Kitabı* (13 Mayıs 2012- İstanbul): 248-257. İstanbul: Pelikan Basım, 2013.
- Turabi, Ahmet Hakkı- Yeprem, Safa- Arslan, Fazlı- Akpınar, Hüseyin- Çakır, Ahmet-Harmancı, Ayşe Başak- Özden, Erhan- Tıraşçı, Mehmet- Sezikli, Ubeydullah- Kanık, Muhammed Zinnur- Karabaşoğlu, Cemal- Demirci, Mustafa- Öncel, Mehmet- Koca

- Fatih- Benlioğlu, Selman- Doğan, Can. *Türk Din Müsiki*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2017.
- Türnüklü, Abbas. "Eğitim Bilim Araştırmalarında Etkin Olarak Kullanılabilecek Nitel Araştırma Tekniği: Görüşme". *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi* 24 (2000): 543-555.
- Uludağ, Süleyman. *İşlâm Açısından Müsiki ve Semâ'*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1999.
- Ünver, Gülsen- Nilay T. Bümen- Makbule Başbay. "Ortaöğretim Alan Öğretmenliği Tezsiz Yüksek Lisans Derslerine Öğretim Elemanı Bakışı: Ege Üniversitesi Örneği". *Eğitim ve Bilim Dergisi* 155 (2010): 63-77.
- Yıldırım, Ali-Hasan şimşek. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları, 2008.
- Yıldırım, Kasım. "Nitel Araştırmalarda Niteliği Artırma". *İlköğretim Online* 9 (2010): 79-92.
- Yıldırım, Nail. "Okul Müdürlerinin Motivasyonları Üzerine Nitel Bir İnceleme". *AİBÜ Eğitim Fakültesi Dergisi* 11 (2011): 71-85
- Yılmaz, Kürşat- Yahya Altınkurt. "Göreve Yeni Başlayan Özel Dershane Öğretmenlerinin Kurumlarındaki Çalışma Koşullarına İlişkin Görüşleri". *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri* 11 (2011): 635-650.
- Yeprem, M. Safa. "İlahiyat Fakültelerinde Müzikal İşitme, Okuma Ve Yazma Çalışmaları". *Geçmişten Günümüze Uluslararası Dinî Müsiki Sempozyumu Bildiri Kitabı (Amasya, Ekim 03-04 2017)*. Ed. şuayip Özdemir, Ayşegül Gün. 399-409. Ankara: Kıbrıs Balkanlar Avrasya Türk Edebiyatları Kurumu, 2017.